

YURIDIK FANLAR AXBOROTNOMASI

ВЕСТНИК ЮРИДИЧЕСКИХ НАУК

REVIEW OF LAW SCIENCES

huquqiy ilmiy-amaliy jurnal

правовой научно-практический журнал

legal scientific-practical journal

2026-yil 3-son

VOLUME 10 / ISSUE 3 / 2026

DOI: [HTTPS://DX.DOI.ORG/10.51788/TSUL.ROLS.103](https://dx.doi.org/10.51788/TSUL.ROLS.103)

ISSN 2181-919X

E-ISSN 2181-1148

DOI: [HTTPS://DX.DOI.ORG/10.51788/TSUL.ROLS](https://dx.doi.org/10.51788/TSUL.ROLS)

Crossref
Content
Registration

MUASSIS: TOSHKENT DAVLAT YURIDIK UNIVERSITETI

“Yuridik fanlar axborotnomasi – Вестник юридических наук – Review of law sciences” huquqiy ilmiy-amaliy jurnali O‘zbekiston matbuot va axborot agentligi tomonidan 2020-yil 22-dekabrda 0931-sonli guvohnoma bilan davlat ro‘yxatidan o‘tkazilgan.

Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi jurnallari ro‘yxatiga kiritilgan.

Mualliflik huquqlari Toshkent davlat yuridik universitetiga tegishli. Barcha huquqlar himoyalangan. Jurnal materiallaridan foydalanish, tarqatish va ko‘paytirish muassis ruxsati bilan amalga oshiriladi.

Sotuvda kelishilgan narxda.

Nashr bo‘yicha mas‘ul:

O. Choriyev

Muharrirlar:

E. Mustafayev, Y. Yarmolik, M. Sharifova, Sh. Beknazarova, X. Yuldasheva, E. Sharipov, K. Abduvaliyeva, Y. Mahmudov, F. Usmonova

Musahhih:

M. Tursunov

Texnik muharrir:

U. Sapayev

Dizayner:

D. Rajapov

Tahririyat manzili:

100047. Toshkent shahar,
Sayilgoh ko‘chasi, 35.
Tel.: (0371) 233-66-36 (1169)

Veb-sayt: review.tsul.uz

E-mail: reviewjournal@tsul.uz

Obuna indeksi: 1385.

Nashriyot litsenziyasi

№ 174625, 29.11.2023-y.

Jurnal 2026-yil 21-sentabrda

bosmaxonaga topshirildi.

Qog‘oz bichimi: A4.

Shartli bosma tabog‘i: 26,2

Adadi: 100. Buyurtma: № 97.

Bosmaxona litsenziyasi

29.11.2023 № 174626

TDYU bosmaxonasida chop etildi.

Bosmaxona manzili:

100047. Toshkent shahri,

Sayilgoh ko‘chasi, 37.

© Toshkent davlat yuridik universiteti

TAHRIR HAY’ATI
BOSH MUHARRIR

B. Xodjayev – Toshkent davlat yuridik universiteti rektori, yuridik fanlar doktori, professor

BOSH MUHARRIR O‘RINBOSARI

Z. Esanova – Toshkent davlat yuridik universiteti Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo‘yicha prorektori, yuridik fanlar doktori, professor

MAS‘UL MUHARRIR

O. Choriyev – Toshkent davlat yuridik universiteti Tahririyat-nashriyot markazi direktori

TAHRIR HAY’ATI A‘ZOLARI

Y. Kanyazov – O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi Yuridik kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti direktori, yuridik fanlar nomzodi

J. Tashkulov – O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Davlat va huquq instituti bo‘lim boshlig‘i, yuridik fanlar doktori, professor

U. To‘xtasheva – Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligi direktori o‘rinbosari, yuridik fanlar doktori, professor

M. Yasan – Balikesir universiteti Huquq fakulteti professori (Turkiya)

S. Ma‘mun – Islam Negeri universiteti o‘qituvchisi (Indoneziya)

Sh. Asadov – O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi Yuridik ta‘lim va sud-ekspertiza boshqarmasi boshlig‘i, yuridik fanlar doktori, professor

J. Nematov – Toshkent davlat yuridik universiteti Ma‘muriy va moliya huquqi sho‘basi professori, yuridik fanlar doktori

M. Aminjonova – O‘zbekiston Respublikasi Huquqni muhofaza qilish akademiyasi Qonunchilik ijrosi ustidan nazoratni tashkil etish kafedrasida dotsenti, yuridik fanlar doktori

M. Raximov – Toshkent davlat yuridik universiteti Tadqiqot markazi boshlig‘i, yuridik fanlar bo‘yicha falsafa doktori

I. Djurayev – Toshkent davlat yuridik universiteti Sud hokimiyati, advokatura va huquqni muhofaza qiluvchi organlar sho‘basi professori, yuridik fanlar doktori

O. Narzullayev – Toshkent davlat yuridik universiteti Ekologiya huquqi sho‘basi professori, yuridik fanlar doktori

F. Maxmudov – Adliya vazirligi huzuridagi Yuridik kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti direktori o‘rinbosari, yuridik fanlar doktori, dotsent

M. Kadirova – Toshkent davlat yuridik universiteti Jinoyat-protsessual huquqi sho‘basi professor v.b., yuridik fanlar doktori

I. Yakubova – Toshkent davlat yuridik universiteti Intellektual mulk huquqi sho‘basi professor v.b., yuridik fanlar doktori

A. Muxamedjanov – Toshkent davlat yuridik universiteti Xalqaro huquq va inson huquqlari sho‘basi professori, yuridik fanlar doktori

N. Niyazova – Toshkent davlat yuridik universiteti O‘zbek tili va adabiyoti sho‘basi professori, pedagogika fanlari nomzodi

**УЧРЕДИТЕЛЬ: ТАШКЕНТСКИЙ
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ЮРИДИЧЕСКИЙ
УНИВЕРСИТЕТ**

Правовой научно-практический журнал «Вестник юридических наук – Yuridik fanlar axborotnomasi – Review of Law Sciences» зарегистрирован Агентством печати и информации Узбекистана 22 декабря 2020 года с удостоверением № 0931.

Журнал включён в перечень журналов Высшей аттестационной комиссии при Академии наук Республики Узбекистан.

Авторские права принадлежат Ташкентскому государственному юридическому университету. Все права защищены. Использование, распространение и воспроизведение материалов журнала осуществляется с разрешения учредителя.

Реализуется по договорной цене.

Ответственный за выпуск:

О. Чориев

Редакторы:

Э. Мустафаев, Е. Ярмолик, М. Шарифова,
Ш. Бекназарова, Х. Юлдашева, Э. Шарипов,
К. Абдувалиева, Й. Махмудов, Ф. Усмонова

Корректор:

М. Турсунов

Технический редактор:

У. Сапаев

Дизайнер:

Д. Ражапов

Адрес редакции:

100047. Город Ташкент,
улица Сайилгох, 35.
Тел.: (0371) 233-66-36 (1169)

Веб-сайт: review.tsul.uz

E-mail: reviewjournal@tsul.uz

Подписной индекс: 1385.

Издательская лицензия

от 29.11.2023 № 174625.

Журнал передан в типографию
21.09.2026.

Формат бумаги: А4.

Усл. п. л. 26,2 Тираж: 100 экз.

Номер заказа: 97.

Лицензия типографии

от 29.11.2023 № 174626.

Отпечатано в типографии

Ташкентского государственного
юридического университета.

100047, г. Ташкент, ул. Сайилгох, 37.

© Ташкентский государственный
юридический университет

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Б. Ходжаев – ректор Ташкентского государственного юридического университета, доктор юридических наук, профессор

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА

З. Эсанова – проректор по научной работе и инновациям Ташкентского государственного юридического университета, доктор юридических наук, профессор

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР

О. Чориев – директор Редакционно-издательского центра Ташкентского государственного юридического университета

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ

Е. Канъязов – директор Института переподготовки и повышения квалификации юридических кадров при Министерстве юстиции Республики Узбекистан, кандидат юридических наук

Ж. Ташкулов – заведующий отделом Института государства и права Академии наук Республики Узбекистан, доктор юридических наук, профессор

У. Тухташева – заместитель директора Агентства по противодействию коррупции Республики Узбекистан, доктор юридических наук, профессор

М. Ясан – профессор юридического факультета Университета Балыкесир (Турция)

С. Маъмун – преподаватель Исламского государственного университета (Индонезия)

Ш. Асадов – начальник управления юридического образования и судебной экспертизы Министерства юстиции Республики Узбекистан, доктор юридических наук, профессор

Ж. Нематов – профессор сектора административного и финансового права Ташкентского государственного юридического университета, доктор юридических наук

М. Аминжонов – доцент кафедры организации контроля за исполнением законодательства Правоохранительной академии Республики Узбекистан, доктор юридических наук

М. Рахимов – начальник Исследовательского центра Ташкентского государственного юридического университета, доктор философии по юридическим наукам

И. Джураев – профессор сектора судебной власти, адвокатуры и правоохранительных органов Ташкентского государственного юридического университета, доктор юридических наук

О. Нарзуллаев – профессор сектора экологического права Ташкентского государственного юридического университета, доктор юридических наук

Ф. Махмудов – заместитель директора Института переподготовки и повышения квалификации юридических кадров при Министерстве юстиции, доктор юридических наук, доцент

М. Кадирова – и.о. профессора сектора уголовно-процессуального права Ташкентского государственного юридического университета, доктор юридических наук

И. Якубова – и.о. профессора сектора права интеллектуальной собственности Ташкентского государственного юридического университета, доктор юридических наук

А. Мухамеджанов – профессор сектора международного права и прав человека Ташкентского государственного юридического университета, доктор юридических наук

Н. Ниязова – профессор сектора узбекского языка и литературы Ташкентского государственного юридического университета, кандидат педагогических наук

**FOUNDER: TASHKENT STATE
UNIVERSITY OF LAW**

“Yuridik fanlar axborotnomasi – Вестник юридических наук – Review of law sciences” legal scientific-practical journal was registered by Press and Information Agency of Uzbekistan on December 22, 2020, with certificate number 0931.

The journal is included in the list of journals of the Supreme Attestation Commission under the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan.

Copyright belongs to Tashkent State University of Law. All rights reserved. Use, distribution and reproduction of materials of the journal are carried out with the permission of the founder.

Agreed-upon price.

Publication Officer:

O. Choriev

Editors:

E. Mustafaev, E. Yarmolik, M. Sharifova, Sh. Beknazarova, Kh. Yuldasheva, E. Sharipov, K. Abduvalieva, Y. Makhmudov, F. Usmonova

Proofreader:

M. Tursunov

Technical editor:

U. Sapaev

Designer:

D. Rajapov

Publishing department address:

100047. Tashkent city,
Sayilgoh street, 35.
Phone: (0371) 233-66-36 (1169)

Website: review.tsul.uz

E-mail: reviewjournal@tsul.uz

Subscription index: 1385.

Publishing license

№ 174625, 29.11.2023.

The journal is submitted to the Printing house on 21.09.2026.

Paper size: A4.

Cond.p.f: 26,2.

Units: 100. Order: № 97.

Printing house license

№ 174626, 29.11.2023.

Published in the Printing house of
Tashkent State University of Law.
100047. Tashkent city, Sayilgoh street, 37.

© Tashkent State University of Law

EDITORIAL BOARD
EDITOR-IN-CHIEF

B. Khodjaev – Rector of Tashkent State University of Law, Doctor of Law, Professor

DEPUTY EDITOR

Z. Esanova – Deputy Rector for Scientific Affairs and Innovations of Tashkent State University of Law, Doctor of Law, Professor

EXECUTIVE EDITOR

O. Choriev – Director of the Publishing and Editorial Center of Tashkent State University of Law

MEMBERS OF EDITORIAL BOARD

Y. Kanyazov – Director of the Institute for Retraining and Advanced Training of Legal Personnel under the Ministry of Justice of the Republic of Uzbekistan, Candidate of Legal Sciences

J. Tashkulov – Head of the Department of the Institute of State and Law of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Law, Professor

U. Tukhtasheva – Deputy Director of the Anti-Corruption Agency, Doctor of Law, Professor

M. Yasan – Professor of the Faculty of Law, Balikesir University (Turkey)

S. Ma'mun – Lecturer at Universitas Islam Negeri (Indonesia)

Sh. Asadov – Head of the Department of Legal Education and Forensic Examination of the Ministry of Justice of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Law, Professor

J. Nematov – Professor of the Department of Administrative and Financial Law of Tashkent State University of Law, Doctor of Law

M. Aminjonova – Associate Professor of the Department of Organization of Control over the Execution of Legislation of the Law Enforcement Academy of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Law

M. Rakhimov – Head of the Research Center of Tashkent State University of Law, Doctor of Philosophy (PhD) in Law

I. Djuraev – Professor of the Department of Judiciary, Advocacy and Law Enforcement Agencies of Tashkent State University of Law, Doctor of Law

O. Narzullaev – Professor of the Department of Environmental Law of Tashkent State University of Law, Doctor of Law

F. Makhmudov – Deputy Director of the Institute for Retraining and Advanced Training of Legal Personnel under the Ministry of Justice, Doctor of Law, Associate Professor

M. Kadirova – Acting Professor of the Department of Criminal Procedure Law of Tashkent State University of Law, Doctor of Law

I. Yakubova – Acting Professor of the Department of Intellectual Property Law of Tashkent State University of Law, Doctor of Law

A. Mukhamedjanov – Professor of the Department of International Law and Human Rights of Tashkent State University of Law, Doctor of Law

N. Niyazova – Professor of the Department of Uzbek Language and Literature of Tashkent State University of Law, Candidate of Pedagogical Sciences

MUNDARIJA

12.00.01 – DAVLAT VA HUQUQ NAZARIYASI VA TARIXI. HUQUQIY TA'LIMOTLAR TARIXI

11 **MUXIDDINOVA FIRYUZA ABDURASHIDOVNA**

Inson qadr-qimmatini konsepsiyasining davlat va huquq to'g'risidagi ta'limotlardagi asosiy masalalari

22 **KURBANOV JAHONGIR ABDIMUTALLI O'G'LI**

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti hujjatlarining huquqiy tabiati: milliy qonunchilik va xorijiy davlatlar tajribasining qiyosiy-huquqiy tahlili

12.00.02 – KONSTITUTSIYAVIY HUQUQ. MA'MURIY HUQUQ. MOLIYA VA BOJXONA HUQUQI

36 **TULTEYEV ILYAS TAVASOVICH**

Konstitutsiyaning to'g'ridan to'g'ri amal qilishini ta'minlashning ayrim nazariy va amaliy jihatlari

50 **YULDOSHEV AZIZJON ERGASHEVICH**

O'zbekistonda mahalliy boshqaruv va o'zini o'zi boshqarish: qonunchilik modeli evolyutsiyasi va konseptual aniqlik muammosi

62 **ILXOMBEKOV JASURBEK ILXOMBEK O'G'LI**

Internetda so'z erkinligi: konstitutsiyaviy kafolatlar va uni amalga oshirishning huquqiy chegaralari

73 **JAHONOV SHOHROH SHUHRAT O'G'LI**

Raqamlashtirish sharoitida axborot xavfsizligining konstitutsiyaviy-huquqiy mohiyati

12.00.03 – FUQAROLIK HUQUQI. TADBIRKORLIK HUQUQI. OILA HUQUQI. XALQARO XUSUSIY HUQUQ

84 **OTAXONOV FOZILJON XAYDAROVICH**

Xalqaro tijorat arbitrajining raqamli transformatsiyasi: huquqiy asoslar, institutsional muammolar va rivojlanish istiqbollari

100 **SHARAXMETOVA UMIDA SHAAKBAROVNA**

Oilaviy-huquqiy javobgarlik asoslarini belgilash muammolari

115 **UMAROVA DURDONA XASAN QIZI, NARZIEV OTABEK SA'DIYEVICH**

Raqamli iqtisodiyot va kripto-investitsiyalar doirasida investitsiya arbitrajining kelajagi

125 **BAXROMOVA NILUFAR XOSHIYOVNA**

Raqamli marketingda iste'molchilar huquqlarini buzganlik uchun fuqarolik-huquqiy javobgarlikni takomillashtirish masalalari

137 **ERGASHEVA SHOHISTA O'KTAM QIZI**

"Lex digitalis" raqamli aktivlarni tartibga solishning kollizion tamoyili sifatida

152 **SAMANDAROVA FERUZA BAXROMJON QIZI**

Davlat xaridida shartnoma erkinligi prinsipi: mazmuni va cheklavlari

12.00.09 – JINOYAT PROTSESSI. KRIMINALISTIKA, TEZKOR-QIDIRUV HUQUQ VA
SUD EKSPERTIZASI

160 **XIKMATOV AZIZ BOBONAROVICH**

Jinoyat protsessida jismoniy nuqsonli shaxslarni so'roq qilish taktikasini takomillashtirish
asoslari

12.00.10 – XALQARO HUQUQ

174 **CHARIYEV TO'YLI SAPARVELIYEVICH**

Turkmanistonning doimiy betaraflik maqomining keng miqyosda e'tirof etilishi va
shakllanishining huquqiy asoslari

183 **JUMAQULOV XUSNIDDIN SHOKIR O'G'LI**

Xalqaro temiryo'l huquqining zamonaviy rivojlanish tendensiyalari: COTIF va SMGS tizimlarining
qiyosiy-huquqiy tahlili

12.00.12 – KORRUPSIYA MUAMMOLARI

190 **XOMIDOV SHUXRAT GAFURJONOVICH**

BMT Korruptsiyaga qarshi konvensiyasining 14- va 52-moddalari: O'zbekiston uchun ustuvor
yo'nalishlar

12.00.13 – INSON HUQUQLARI

208 **NOSIROVA MARJONA NEGMAT QIZI**

Inson huquqlarini himoya qiluvchi nodavlat notijorat tashkilotlarning maqsadi, vazifalari
hamda faoliyat yo'nalishlari (tashkilotlar misolida)

12.00.18 – RAQAMLI HUQUQ

217 **YUNUSOVA MINOVVARXON SABIROVNA**

Zamonaviy davlat boshqaruvida yangi islohotlar va fuqarolar bilan raqamli muloqot modellari

СОДЕРЖАНИЕ

12.00.01 – ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА. ИСТОРИЯ ПРАВОВЫХ УЧЕНИЙ

11 МУХИДДИНОВА ФИРЮЗА АБДУРАШИДОВНА

Основные вопросы концепции человеческого достоинства в учениях о государстве и праве

22 КУРБАНОВ ЖАХОНГИР АБДИМУТАЛЛИ УГЛИ

Правовая природа актов Президента Республики Узбекистан: сравнительно-правовой анализ национального законодательства и опыта зарубежных государств

12.00.02 – КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО. АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО. ФИНАНСОВОЕ И ТАМОЖЕННОЕ ПРАВО

36 ТУЛЬТЕЕВ ИЛЬЯС ТАВАСОВИЧ

Некоторые теоретические и практические аспекты обеспечения прямого действия Конституции

50 ЮЛДОШЕВ АЗИЗЖОН ЭРГАШЕВИЧ

Местное управление и самоуправление в Узбекистане: эволюция законодательной модели и проблема понятийной определённости

62 ИЛХОМБЕКОВ ЖАСУРБЕК ИЛХОМБЕК УГЛИ

Свобода слова в Интернете: конституционные гарантии и правовые пределы её реализации

73 ЖАХОНОВ ШОХРУХ ШУХРАТ УГЛИ

Конституционно-правовая сущность информационной безопасности в условиях цифровизации

12.00.03 – ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО. ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЕ ПРАВО. СЕМЕЙНОЕ ПРАВО. МЕЖДУНАРОДНОЕ ЧАСТНОЕ ПРАВО

84 ОТАХОНОВ ФОЗИЛЖОН ХАЙДАРОВИЧ

Цифровая трансформация международного коммерческого арбитража: правовые основы, институциональные проблемы и перспективы развития

100 ШАРАХМЕТОВА УМИДА ШААКБАРОВНА

Проблемы определения оснований ответственности членов семьи

115 УМАРОВА ДУРДОНА ХАСАН КИЗИ, НАРЗИЕВ ОТАБЕК САЪДИЕВИЧ

Будущее инвестиционного арбитража в условиях цифровой экономики и инвестиций в криптоактивы

125 БАХРОМОВА НИЛУФАР ХОШИМОВНА

Вопросы совершенствования гражданско-правовой ответственности за нарушение прав потребителей в цифровом маркетинге

137 ЭРГАШЕВА ШОХИСТА УКТАМ КИЗИ

Lex digitalis как коллизионный принцип регулирования цифровых активов

152 САМАНДАРОВА ФЕРУЗА БАХРОМЖОН КИЗИ

Принцип свободы договора в сфере государственных закупок: содержание и ограничения

12.00.09 – УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС. КРИМИНАЛИСТИКА,
ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЕ ПРАВО И СУДЕБНАЯ ЭКСПЕРТИЗА

160 **ХИКМАТОВ АЗИЗ БОБОНАРОВИЧ**

Основы совершенствования тактики допроса лиц с физическими недостатками
в уголовном процессе

12.00.10 – МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО

174 **ЧАРЫЕВ ТОЙЛЫ САПАРВЕЛИЕВИЧ**

Масштабное признание статуса постоянного нейтралитета Туркменистана и правовые
основы его происхождения

183 **ЖУМАКУЛОВ ХУСНИДДИН ШОКИР УГЛИ**

Современные тенденции развития международного железнодорожного права:
сравнительно-правовой анализ систем COTIF и СМГС

12.00.12 – ПРОБЛЕМЫ КОРРУПЦИИ

190 **ХОМИДОВ ШУХРАТ ГАФУРЖОНОВИЧ**

Имплементация статей 14 и 52 Конвенции ООН: приоритеты для Узбекистана

12.00.13 – ПРАВА ЧЕЛОВЕКА

208 **НОСИРОВА МАРЖОНА НЕГМАТ КИЗИ**

Цели, задачи и направления деятельности негосударственных некоммерческих
организаций, защищающих права человека (на примере отдельных организаций)

12.00.18 – ЦИФРОВЫЕ ПРАВА

217 **ЮНУСОВА МИНОВВАРХОН САБИРОВНА**

Современные реформы государственного управления и модели цифрового
взаимодействия с гражданами

CONTENTS

12.00.01 – THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW. HISTORY OF LEGAL DOCTRINES

11 MUKHIDDINOVA FIRYUZA ABDURASHIDOVNA

Key issues of the concept of human dignity in the doctrines of state and law

22 KURBANOV JAHONGIR ABDIMUTALLI UGLI

The legal nature of acts of the President of the Republic of Uzbekistan: a comparative legal analysis of national legislation and foreign experience

12.00.02 – CONSTITUTIONAL LAW. ADMINISTRATIVE LAW. FINANCIAL AND CUSTOMS LAW

36 TULTEEV ILYAS TAVASOVICH

Some theoretical and practical aspects of ensuring the direct effect of the Constitution

50 YULDASHEV AZIZJON ERGASHEVICH

Local governance and self-government in Uzbekistan: evolution of the legislative model and the problem of conceptual certainty

62 ILKHOMBEKOV JASURBEK ILKHOMBEKOVICH

Freedom of expression on the internet: constitutional guarantees and legal limits for its implementation

73 JAHONOV SHOHRUH SHUHRAT UGLI

Constitutional and legal essence of information security in the context of digitalization

12.00.03 – CIVIL LAW. BUSINESS LAW. FAMILY LAW. INTERNATIONAL PRIVATE LAW

84 OTAKHONOV FOZILJON KHAYDAROVICH

Digital transformation of international commercial arbitration: legal framework, institutional challenges, and development prospects

100 SHARAKHMETOVA UMIDA SHAAKBAROVNA

Problems of determining the grounds of family legal liability

115 UMAROVA DURDONA KHASAN KIZI, NARZIEV OTABEK SADIEVICH

The future of investment arbitration in the digital economy and crypto-investments

125 BAKHROMOVA NILUFAR KHOSHIMOVNA

Issues of improving civil liability for violation of consumer rights in digital marketing

137 ERGASHEVA SHOKHISTA UKTAM KIZI

Lex digitalis as a collision principle for regulating digital assets

152 SAMANDAROVA FERUZA BAKHROMJON KIZI

The principle of freedom of contract in public procurement: content and limitations

12.00.09 – CRIMINAL PROCEEDINGS. FORENSICS, INVESTIGATIVE LAW AND FORENSIC EXPERTISE

160 KHIKMATOV AZIZ BOBONAROVICH

Fundamentals of improving the tactics of interviewing persons with physical disabilities in criminal proceedings

12.00.10 – INTERNATIONAL LAW

174 **CHARIEV TOYLI SAPARVELIEVICH**

Broad recognition of Turkmenistan's permanent neutrality status and the legal foundations of its establishment

183 **JUMAKULOV KHUSNIDDIN SHOKIR UGLI**

Modern development trends in international railway law: a comparative legal analysis of the COTIF and SMGS systems

12.00.12 – CORRUPTION PROBLEMS

190 **KHOMIDOV SHUKHRAT GAFURJONOVICH**

Implementation of articles 14 and 52 of the UN Convention: priorities for Uzbekistan

12.00.13 – HUMAN RIGHTS

208 **NOSIROVA MARJONA NEGMAT KIZI**

Goals, objectives, and areas of activity of non-governmental non-profit organizations in the protection of human rights (based on organizational examples)

12.00.18 – DIGITAL LAW

217 **YUNUSOVA MINOVVARKHON SABIROVNA**

New reforms in modern public administration and digital interaction models with citizens

Kelib tushgan / Получено / Received: 25.07.2026
Qabul qilingan / Принято / Accepted: 27.08.2026
Nashr etilgan / Опубликовано / Published: 21.09.2026

DOI: <https://dx.doi.org/10.51788/tsul.rols.103013>

UDC: 343.985.2(045)(575.1)

JINOYAT PROTSESSIDA JISMONIY NUQSONLI SHAXSLARNI SO'ROQ QILISH TAKTIKASINI TAKOMILLASHTIRISH ASOSLARI

Xikmatov Aziz Bobonarovich,
O'zbekiston Respublikasi Huquqni
muhofaza qilish akademiyasi,
Dastlabki tergov va surishtiruv
kafedrasini boshlig'i, dotsent

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-2238-1102>
e-mail: azizkhikmatov83@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur tadqiqot jinoyat protsessida jismoniy nuqsonli shaxslarni so'roq qilish taktikasining protsessual-huquqiy, kriminalistik, psixologik va tashkiliy asoslarini kompleks tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqotning dolzarbligi jismoniy nuqsonli shaxslarning odil sudlovdan teng foydalanish huquqini amalda ta'minlash, ularni so'roq qilish jarayonida protsessual kafolatlarni kuchaytirish hamda amaldagi qonunchilikda mavjud bo'shliqlarni bartaraf etish zarurati bilan izohlanadi. Tadqiqotda tizimli, qiyosiy-huquqiy, mantiqiy, kontent-tahlil hamda kompleks ilmiy yondashuvlardan foydalanilib, milliy qonunchilik, xalqaro huquq normalari, xorijiy davlatlar tajribasi va ilmiy manbalar tahlil qilindi. Natijada jismoniy nuqsonli shaxslarni so'roq qilishning samaradorligi maxsus protsessual kafolatlar, malakali mutaxassislar ishtiroki, individual kommunikatsiya usullaridan foydalanish hamda zamonaviy raqamli texnologiyalarni qo'llash bilan bevosita bog'liqligi ilmiy jihatdan asoslandi. Shuningdek, surdotarjimon, tiflopedagog, surdopedagog, psixolog va boshqa mutaxassislarni jalb etish tartibini takomillashtirish, so'roq jarayonini audio-video qayd etish, sun'iy intellekt asosidagi kommunikatsiya vositalarini bosqichma-bosqich joriy etish hamda jinoyat-protsessual qonunchilikni takomillashtirishga qaratilgan ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqildi. Tadqiqot natijalari jinoyat protsessida jismoniy nuqsonli shaxslarning huquq va erkinliklarini yanada ishonchli himoya qilish, tergov faoliyati samaradorligini oshirish hamda qonunchilik va huquqni qo'llash amaliyotini takomillashtirishda foydalanilishi mumkin.

Kalit so'zlar: jinoyat protsessi, so'roq qilish, jismoniy nuqsonli bo'lgan shaxslar, kriminalistik taktika, protsessual kafolatlar, surdotarjimon, tiflopedagog, surdopedagog, psixolog, sun'iy intellekt, raqamli texnologiyalar, kommunikatsiya, inson huquqlari

ОСНОВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ТАКТИКИ ДОПРОСА ЛИЦ С ФИЗИЧЕСКИМИ НЕДОСТАТКАМИ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ

Хикматов Азиз Бобонарович,
доцент, заведующий кафедрой предварительного
следствия и дознания Правоохранительной академии
Республики Узбекистан

Аннотация. Настоящее исследование посвящено комплексному анализу процессуально-правовых, криминалистических, психологических и организационных основ тактики допроса лиц с

физическими недостатками в уголовном процессе. Актуальность исследования обусловлена необходимостью практического обеспечения равного доступа лиц с физическими недостатками к правосудию, усиления процессуальных гарантий при проведении их допроса, а также устранения пробелов в действующем законодательстве. С использованием системного, сравнительно-правового, логического методов, контент-анализа и комплексного научного подхода проанализированы национальное законодательство, нормы международного права, опыт зарубежных государств и научные источники. В результате научно обосновано, что эффективность допроса лиц с физическими недостатками непосредственно связана с наличием специальных процессуальных гарантий, участием квалифицированных специалистов, применением индивидуальных способов коммуникации и использованием современных цифровых технологий. Кроме того, разработаны научно-практические предложения, направленные на совершенствование порядка привлечения сурдопереводчиков, тифлопедагогов, сурдопедагогов, психологов и других специалистов, осуществление аудио- и видеофиксации допроса, поэтапное внедрение средств коммуникации на основе искусственного интеллекта, а также совершенствование уголовно-процессуального законодательства. Результаты исследования могут быть использованы для повышения надёжности защиты прав и свобод лиц с физическими недостатками в уголовном процессе, эффективности следственной деятельности, а также совершенствования законодательства и правоприменительной практики.

Ключевые слова: уголовный процесс, допрос, лица с физическими недостатками, криминалистическая тактика, процессуальные гарантии, сурдопереводчик, тифлопедагог, сурдопедагог, психолог, искусственный интеллект, цифровые технологии, коммуникация, права человека

FUNDAMENTALS OF IMPROVING THE TACTICS OF INTERVIEWING PERSONS WITH PHYSICAL DISABILITIES IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Khikmatov Aziz Bobonarovich,

Head of the Department of Preliminary Investigation and Inquiry,
Law Enforcement Academy of the Republic of Uzbekistan,
Associate Professor

Abstract. This research is devoted to a comprehensive analysis of the procedural-legal, criminalistic, psychological, and organizational foundations of interrogation tactics involving persons with physical disabilities in criminal proceedings. The relevance of the study is driven by the necessity to ensure the practical enforcement of equal access to justice for persons with physical disabilities, strengthen procedural guarantees during their interrogation, and eliminate existing gaps in current legislation. Utilizing systemic, comparative-legal, logical, content-analysis, and comprehensive scientific approaches, the research analyzes national legislation, international legal standards, foreign practices, and academic literature. As a result, it scientifically substantiates that the effectiveness of interrogating persons with physical disabilities is directly linked to special procedural guarantees, the participation of qualified specialists, the use of individualized communication techniques, and the implementation of modern digital technologies. Furthermore, scientific and practical proposals were developed to improve the procedure for engaging sign language interpreters, typhlopedagogues, surdopedagogues, psychologists, and other experts, as well as to record interrogation proceedings via audio-video recording, gradually introduce artificial intelligence-based communication tools, and refine criminal procedural legislation. The findings of this study can be applied to enhance the protection of the rights and freedoms of persons with physical disabilities in criminal proceedings, increase the efficiency of investigative practice, and improve legislation alongside law enforcement applications.

Keywords: criminal process, interrogation, persons with physical disabilities, forensic tactics, procedural guarantees, sign language interpreter, typhlopedagogue, psychologist, artificial intelligence, digital technologies, communication, human rights

Kirish

So'nggi yillarda mamlakatimizda inson qadrini yuksaltirish, nogironligi bo'lgan shaxslarning huquq va erkinliklarini ta'minlash hamda ularning jamiyat hayotida to'la-qonli ishtirok etishi uchun huquqiy, tashkiliy va institutsional mexanizmlarni takomillash-tirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalish-laridan biriga aylandi. Bu borada O'zbekiston Respublikasi BMTning "Nogironlar huquqlari to'g'risida"gi konvensiyasiga qo'shilganligi, "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonun qabul qilinganligi hamda mazkur sohada amalga oshirilayotgan islo-hotlar alohida ahamiyat kasb etmoqda.

Xususan, O'zbekiston Respublikasi BMTning "Nogironlar huquqlari to'g'risida"gi konvensiyasini 2009-yil 27-fevralda imzo-lagan, 2021-yil 7-iyunda esa O'RQ-695-son Qonun bilan ratifikatsiya qilgan (Republic of Uzbekistan, 2021). Mazkur huquqiy qadam konvensiyaning 13-moddasida nazarda tu-tilgan nogironligi bo'lgan shaxslarning odil sudlovdan boshqalar bilan teng ravishda foy-dalanishini, shu jumladan, tergov va boshqa dastlabki bosqichlarda ularning samarali ish-tirokini ta'minlash majburiyatlarini milliy hu-quqni qo'llash amaliyotida izchil amalga oshi-rish zaruratini kuchaytirdi (United Nations, 2006).

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi-ning 2024-yil 5-sentabrdagi O'RQ-955-son Qonuniga muvofiq, O'zbekiston Respublika-sining "Nogironligi bo'lgan shaxslarning hu-quqlari to'g'risida"gi Qonuni yangi 30¹-mod-da – "Odil sudlovdan foydalanish huquqi" bi-lan to'ldirildi (Republic of Uzbekistan, 2024). Unga ko'ra, davlat nogironligi bo'lgan shaxs-lar uchun boshqalar bilan teng ravishda odil sudlovdan foydalanish imkoniyatini ta'min-lashi, shu jumladan, sud protsessining bar-cha bosqichlarida, shuningdek, surishtiruv va dastlabki tergov bosqichlarida nogironligi bo'lgan shaxslarning qonunda belgilangan tartibda bevosita yoki bilvosita ishtirok eti-shini ta'minlashga qaratilgan choralar ko'ri-shi belgilandi.

2025-yil holatiga ko'ra, respublika-da jami 1 million 58 ming nafar nogiron-ligi bo'lgan shaxs ro'yxatga olingan. No-

gironligi bo'lgan shaxslar tarkibida tur-li toifadagi fuqarolar mavjud bo'lib, xu-susan, 2025-yil 1-noyabr holatiga ko'ra 25 558 nafar ko'zi ojiz nogironligi bo'lgan shaxs hisobga olingan. Shu bilan birga, res-publikada ko'rish qobiliyati bilan bog'liq turli darajadagi cheklovlariga ega shaxslar umumiy soni taxminan 76 ming nafardan zi-yodni tashkil etadi. Eshitish va nutqida nuq-soni bo'lgan, ya'ni kar-soqov shaxslar soni 20 ming nafardan ortiq ekanligi qayd etilgan (National Agency for Social Protection under the President of the Republic of Uzbekistan, n.d).

Ma'lumki, jinoyatlarni fosh etishdagi mu-vaffaqiyat ko'p jihatdan tergov harakatlari-ning mohirona olib borilganligi bilan bog'liq bo'lib, ulardan so'roq qilish tergov harakati muhim o'rin egallaydi. Aynan ushbu tergov harakati dalillarni to'plash va tekshirishning asosiy vositasi bo'lib xizmat qiladi, tergov-ning natijasi va jinoyat ishining taqdiri ko'p jihatdan uning muvaffaqiyatiga bog'liq bo'la-di. So'roq qilish so'roq qilinayotgan shaxsdan jinoyat ishi uchun ahamiyatga ega bo'lgan ho-latlar haqida dalillar va yo'naltiruvchi ma'lu-motlarni olishdan iborat bo'lgan tergov hara-katidir.

Mavzu bo'yicha adabiyotlar tahlili shu-ni ko'rsatadiki, E.X. Shirova va X.P. Pashayev (2021) jismoniy imkoniyati cheklangan protsess ishtirokchilarini so'roq qilishda hi-moyachi, tarjimon va texnik vositalardan foydalanish kabi kompensator kafolatlar-ga urg'u beradi. M.M. Gorshkov (2023) esa so'roq taktikasini shaxsning psixofiziolo-gik holatiga moslashtirish, psixologik alo-qa va mutaxassis yordamini muhim deb hisoblaydi. D.M. Feldman, K. Kaggiano va J. Beldon-Feldman (2023) kar shaxslar bilan muloqotda til va madaniy xususiyatlarni hi-sobga olish hamda malakali imo-ishora tili tarjimonini jalb etish zarurligini asoslaydi. R.Q. Pollard Jr. va B.T. Berlinski (2017) esa bir nechta kommunikatsiya kanallarini uy-g'unlashtirish ko'rsatuvning aniqligiga ijobiy ta'sir qilishini qayd etadi. Ushbu yondashuv-lar muammoning alohida jihatlarini ochib bergan bo'lsa-da, milliy jinoyat protsessida protsessual kafolat, kriminalistik taktika,

maxsus kommunikatsiya va raqamli vositalarni yagona modelda birlashtirish masalasi yetarlicha ishlab chiqilmagan.

Shundan kelib chiqib, tadqiqotning maqsadi – jismoniy (sensor va nutq) cheklovlari bo'lgan shaxslarni so'roq qilishga oid milliy protsessual tartib va kriminalistik tavsiyalarni xalqaro standartlar hamda xorijiy tajriba bilan qiyosiy tahlil qilish, mavjud huquqiy va taktik bo'shliqlarni aniqlash hamda ularni bartaraf etishga qaratilgan aniq ilmiy-amaliy takliflarni ishlab chiqishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun: atamalarni birxilashtirish; maxsus kommunikatsiya ehtiyojlarini aniqlash mezonlarini belgilash; tarjimon va mutaxassis ishtirokining chegaralarini aniqlashtirish; xorijiy modellarning maqbul elementlarini baholash; JPKga kiritilishi mumkin bo'lgan normativ takliflarni shakllantirish vazifalari qo'yildi.

Metodlar

Mazkur tadqiqot jinoyat protsessida jismoniy nuqsoni bo'lgan shaxslarni so'roq qilish taktikasining protsessual-huquqiy, kriminalistik, psixologik va tashkiliy jihatlarini kompleks o'rganishga qaratilgan. Tadqiqot metodologiyasi ilmiy bilishning umumiy va maxsus usullari hamda jinoyat-protsessual huquq, kriminalistika, sud psixologiyasi, defektologiya va inson huquqlari sohasidagi ilmiy yondashuvlarning o'zaro uyg'unligi asosida shakllantirildi.

Tadqiqotning nazariy asosini jinoyat protsessida so'roq qilish taktikasi, isbotlash nazariyasi, tergov harakatlari psixologiyasi, jismoniy nuqsoni bo'lgan shaxslarning psixofiziologik xususiyatlari hamda inson huquqlarini ta'minlash masalalariga bag'ishlangan milliy va xorijiy olimlarning ilmiy ishlari tashkil etdi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, Jinoyat-protsessual kodeksi, "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonun, BMTning "Nogironlar huquqlari to'g'risida"gi konvensiyasi va inson huquqlarini himoya qilish sohasidagi boshqa xalqaro-huquqiy hujjatlar hamda xorijiy davlatlar jinoyat-protsessual qonunchiligi tadqiqotning normativ asosini tashkil etdi (Republic of Uzbekistan, 2023; Republic of Uzbekistan, 2020).

Tadqiqot jarayonida tizimli tahlil metodi orqali jismoniy nuqsoni bo'lgan shaxslarni so'roq qilish jarayoni yagona tizim sifatida baholanib, uning protsessual, kriminalistik, psixologik, kommunikativ va tashkiliy elementlari o'zaro bog'liqlikda o'rganildi. Mantiqiy tahlil va sintez metodlari yordamida milliy va xorijiy ilmiy adabiyotlarda mavjud nazariy qarashlar umumlashtirildi, turli ilmiy yondashuvlar qiyosiy tahlil qilinib, mualliflik xulosalari hamda ilmiy takliflar shakllantirildi. Kontent-tahlil metodi asosida milliy va xorijiy ilmiy manbalar, xalqaro tashkilotlarning tavsiyalari, qonun hujjatlari hamda jismoniy nuqsoni bo'lgan shaxslarning huquqlarini ta'minlashga oid huquqni qo'llash amaliyoti tahlil qilinib, mazkur sohadagi dolzarb muammolar tizimlashtirildi. Shuningdek, tadqiqotning amaliy qismi normativ-huquqiy hujjatlar, sud va tergov amaliyoti materiallari, huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatiga oid ochiq manbalar, milliy va xorijiy ilmiy adabiyotlar hamda xalqaro tashkilotlar tavsiyalarini tahlil qilish asosida amalga oshirildi. Ushbu yondashuv jismoniy nuqsoni bo'lgan shaxslarni so'roq qilish jarayonida uchraydigan asosiy muammolarni aniqlash, ularning huquqlarini ishonchli ta'minlashga qaratilgan kriminalistik taktikalarni ishlab chiqish hamda milliy jinoyat-protsessual qonunchilikni takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalarni shakllantirish imkonini berdi.

Natijalar

Jinoyat protsessida so'roq qilish taktikasi va uning kriminalistik xususiyatlari yuzasidan milliy hamda xorijiy olimlar tomonidan ko'plab ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilgan. Mazkur tadqiqotlarda asosan so'roq qilishning psixologik jihatlarini, tergovchi va so'roq qilinuvchi o'rtasidagi kommunikativ munosabatlar, ko'rsatuvlarni shakllantirish mexanizmlari hamda taktik usullarni qo'llash masalalari yoritilgan.

Rossiyalik olim E.X. Shirovaning (2021) ta'kidlashicha, jismoniy nuqsoni bo'lgan shaxslarni so'roq qilish jinoyat protsessidagi eng murakkab tergov harakatlaridan biri hisoblanadi. Bu, bir tomondan, tergovchidan ko'rish, eshitish yoki nutqida nuqsoni bo'lgan

shaxslarning psixologik xususiyatlari hamda ular bilan muloqot qilishning maxsus taktik usullarini bilishni talab etsa; ikkinchi tomondan, mazkur shaxslarning huquq va qonuniy manfaatlarini ta'minlashga qaratilgan protsessual kafolatlariga qat'iy rioya qilishni taqozo etadi. Olimning fikricha, bunday holatlarda himoyachi, tarjimon yoki imo-ishora bo'yicha mutaxassisning ishtirokini ta'minlash, zaruratga qarab texnik vositalardan foydalanish hamda shaxsning jismoniy imkoniyatlarini hisobga olgan holda protsessual hujjatlar bilan tanishish imkoniyatini yaratish so'roq natijalarining to'liqligi, xolisligi va ishonchliligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

M.M. Gorshkovning (2023) fikricha, jismoniy nuqsoni bo'lgan shaxslarni so'roq qilish o'ziga xos taktik yondashuvni talab qiluvchi murakkab tergov harakati hisoblanadi. Bunday shaxslarning sog'lig'i bilan bog'liq xususiyatlari ko'rsatuvlarni qabul qilish, eslab qolish va qayta bayon etish jarayoniga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu bois tergovchi, avvalo, so'roq qilinayotgan shaxsning jismoniy yoki psixofiziologik holatini aniqlab, unga mos taktik usullarni tanlashi, psixologik aloqa o'rnatishi hamda zarur hollarda tibbiyot mutaxassisi, psixolog, qonuniy vakil yoki boshqa mutaxassislarni jalb etishi maqsadga muvofiqdir. Shuningdek, M.M. Gorshkov so'roq davomida shaxsning imkoniyatlarini hisobga olmagan holda umumiy taktik usullarni qo'llash ko'rsatuvlarning ishonchliligi va daliliy ahamiyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligini ta'kidlaydi.

Amerikalik olimlar David M. Feldman, Klaire Kaggiano va Judith Beldon-Feldmanlarning (2023) ta'kidlashicha, huquqni muhofaza qiluvchi organlar xodimlari hamda forensik psixologlarning aksariyati kar shaxslarning til va madaniy xususiyatlari bo'yicha yetarli bilimga ega emas. Shu sababli so'roq jarayonida malakali imo-ishora tarjimoni ishtirokini ta'minlash, kar shaxsni oddiy eshinishda nuqsoni bor shaxs sifatida emas, balki o'ziga xos lingvistik muhitga mansub shaxs sifatida qabul qilish zarur. Olimlar noto'g'ri tashkil etilgan muloqot ko'rsatuvlarning mazmuniga va ishonchliligiga salbiy ta'sir ko'rsatishini alohida ta'kidlaydilar.

Shunga o'xshash yondashuvni Robert Q. Pollard Jr. va Brian T. Berlinskilar (2017) ham ilgari suradi. Ularning fikricha, kar shaxslarni forensik baholash va so'roq qilishda eng katta muammo eshinish nuqsonining o'zi emas, balki til rivojlanishidagi cheklanishlar hamda muloqot vositalarining noto'g'ri tanlanishidir. Olimlar bir vaqtning o'zida bir nechta kommunikatsiya usullaridan – imo-ishora tili, yozma matn, vizual materiallar va rasmlardan foydalanish ko'rsatuvlarining aniqligini oshirishini ta'kidlaydilar.

Aytish joizki, tergov harakatlarida ishtirok etayotgan ko'r, kar, soqov va kar-soqov shaxslarning psixologik qobiliyatlari hamda imkoniyatlari ilm-fanda kam o'rganilgan, shuningdek, amaliyot xodimlarida ham bu haqdagi ma'lumotlar yetarli emas. Shu bois jismoniy nuqsoni bo'lgan shaxslarni so'roq qilishning psixologik asoslarini ishlab chiqish, avvalo, amaliy zarurat bilan bog'liq bo'lib qolmoqda.

Psixologik va forensik tadqiqotlarda ko'rish, eshinish va nutq bilan bog'liq cheklovlar axborotni qabul qilish, kodlash, eslab qolish va qayta ifodalash usullariga turlicha ta'sir qilishi qayd etiladi (Feldman et al., 2023; Pollard & Berlinski, 2017; Mamayeva, 2017). Shu sababli so'roq qilishda barcha shaxslar uchun bir xil taktik modelni qo'llash o'rniga, shaxsning amaldagi funksional va kommunikativ imkoniyatlariga moslashtirilgan individual kommunikatsiya yondashuvidan foydalanish maqsadga muvofiq. Mazkur maqolada "individual kommunikatsiya" deganda so'roq qilinuvchining eshinish, ko'rish, nutq, yozma savodxonlik va imo-ishora tilidan foydalanish imkoniyatlari oldindan baholanib, savol berish shakli, axborotni taqdim etish kanali, tarjimon yoki mutaxassis yordami, tanaffus va texnik vositalar aynan shu ehtiyojlarga mos ravishda tanlanadigan usul tushuniladi.

Yuqoridagi ilmiy qarashlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, olimlarning aksariyati so'roq qilishning psixologik va kriminalistik jihatlarini chuqur tadqiq etgan bo'lsalar-da, jismoniy nuqsoni bo'lgan shaxslarni so'roq qilishning maxsus protsessual mexanizmi, surdotarjimon, tiflopsixolog, surdopedagog kabi mutaxassislarni jalb etishning taktik

asoslari, raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt imkoniyatlarini tergov amaliyotiga joriy etish masalalari kompleks tarzda yetarli darajada tadqiq etilmagan. Mazkur holat ushbu tadqiqotning ilmiy yangiligi va amaliy ahamiyatini belgilaydi.

Terminologik aniqlik uchun mazkur tadqiqot doirasida "jismoniy (sensor va nutq) cheklovlari bo'lgan shaxs" tushunchasi ko'rish, eshitish yoki nutq funksiyasidagi doimiy yoxud vaqtinchalik cheklov sababli jinoyat protsessida axborotni odatiy og'zaki yoki vizual shaklda qabul qilish, tushunish yoxud ifodalashda qo'shimcha moslashtirishga ehtiyoj sezadigan shaxs ma'nosida qo'llanadi. Shu bois maqola matnidagi "kar", "ko'zi ojiz", "zaif eshituvchi", "nutqida nuqsoni bo'lgan" kabi iboralar mustaqil huquqiy maqom emas, balki kommunikatsiya ehtiyojini aniqlashga xizmat qiluvchi funksional tavsif sifatida tushuniladi. Daktil nutq (daktil alifbo) – harflarni qo'l barmoqlari holati orqali ifodalash tizimi; artikulyatsiya – nutq tovushlarini hosil qilishda nutq a'zolarining harakati; mimika – yuz mushaklari orqali ma'no va hissiy holatni ifodalash; surdopedagog – eshitishda cheklovi bo'lgan shaxslarning ta'limi va kommunikatsiyasi bo'yicha, tiflopedagog esa ko'rishda cheklovi bo'lgan shaxslar bilan ishlash bo'yicha maxsus pedagogik bilimga ega mutaxassis sifatida qo'llanadi (UK Government, Disability Unit, 2026).

So'roq taktikasini individual tanlash zarurati ko'rsatuvning psixologik shakllanish mexanizmi bilan ham bog'liq. Shaxs voqea yoki predmet haqidagi axborotni dastlab idrok etadi, keyin uni xotirada saqlaydi va so'roq vaqtida qayta tiklab, tergovchiga uzatadi. Ushbu bosqichlarning har biriga ob'ektiv sharoitlar bilan birga sezgi organlarining funksional holati, emotsional holat va kommunikatsiya usuli kabi subyektiv omillar ta'sir qiladi (Mamayeva, 2017; Vasilyev, 1967). Demak, sensor yoki nutq cheklovining mavjudligi ko'rsatuvni oldindan ishonchsiz deb baholash uchun asos emas; aksincha, axborot qaysi kanal orqali idrok etilgani va uni qayta ifodalash uchun qanday moslashtirish zarurligini aniqlashni talab etadi.

Sodir bo'lgan jinoyatlar bo'yicha so'roq qilishda tergovchi (surishtiruvchi) asosan og'zaki nutq orqali aytib beriladigan ma'lumotlarni oladi. Ushbu jarayonda ma'lum bir ma'lumotlar nafaqat nutq ko'rinishida, balki so'roq qilinuvchining mimikasi va imo-ishoralardan ham olinishi mumkin. Ayrim hollarda, agar so'roq qilinayotgan shaxs ko'r, kar, soqov yoki boshqa jismoniy nuqsonga ega bo'lsa, unda tergovchi (surishtiruvchi) u bilan tarjimon orqali muloqot qilishga kirishadi.

Jismoniy nuqsoni bo'lgan shaxslarni so'roq qilish nihoyatda murakkab tergov harakati bo'lib, tergov amaliyotida uni amalga oshirish katta qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi. Ayniqsa, kar, ko'r, soqov, zaif eshituvchi va kar-soqov gumon qilinuvchi yoki ayblanuvchilarni so'roq qilishda, bir tomondan, tergovchidan ko'rsatuvlarning to'liqligi va xolisligini ta'minlaydigan barcha protsessual kafolatlarga rioya etish – himoyachi, tarjimon va mutaxassislar ishtirokini ta'minlash talab qilinsa; ikkinchi tomondan, maxsus psixologik qoidalar hamda taktik usullarni qo'llash bo'yicha bilim va ko'nikmalarga ega bo'lish talab etiladi.

Ma'lumki, so'roq qilish bilan bog'liq umumiy va maxsus qoidalar O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 96-121-moddalarida mustahkamlangan (Republic of Uzbekistan, 1994). Biroq milliy qonunchilikda jismoniy (sensor va nutq) cheklovlari bo'lgan protsess ishtirokchilarini so'roq qilishning barcha bosqichlarini qamrab oluvchi alohida kompleks norma mavjud emas. JPKning 51-moddasida soqovlar, karlar, ko'rlar, jismoniy nuqsoni yoki ruhiy holati buzilganligi sababli o'zini o'zi himoya qilish huquqini amalga oshirishga qiynaladigan boshqa shaxslarning ishi bo'yicha himoyachi ishtiroki shartligi belgilangan. JPKning 71-moddasiga ko'ra esa gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi yoki jabrlanuvchi, fuqaroviy da'vogar, fuqaroviy javobgar yoxud ularning vakillari, guvoh, ekspert yoki mutaxassis ish yuritilayotgan tilni bilmasa yoki yetarli darajada bilmasa yoxud kar yoki soqov bo'lsa, tarjimon chaqiriladi (Republic of Uzbekistan, 1994). Ushbu normalar muhim kafolat bo'lsa-da, kommunikatsiya ehtiyojini

dastlabki baholash, mutaxassis turini tanlash va moslashtirish choralari bayonnomada qayd etish tartibini batafsil belgilamaydi.

O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 15-oktabrdagi "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonunining 28-moddasida eshitishi va nutqi bo'yicha nogironligi bo'lgan shaxslarga tergov harakatlari amalga oshirishda yoki jinoyat, fuqarolik, ma'muriy va iqtisodiy ishlar bo'yicha sud protsesslarida ishtirok etish chog'ida surdotarjimon xizmatlari ko'rsatilishi alohida belgilab o'tilgan (Republic of Uzbekistan, 2020).

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2003-yil 19-dekabrda "Gumon qilinuvchi va ayblanuvchini himoya huquqi bilan ta'minlashga oid qonunlarni qo'llash bo'yicha sud amaliyoti to'g'risida"gi 17-son qarorida "jismoniy nuqsoni yoki ruhiy holati buzilgani sababli o'zini o'zi himoya qilish huquqini amalga oshirishga qiynaladigan shaxslar" deganda aqli raso deb topilgan, ammo ruhiy faoliyati doimiy yoki vaqtincha buzilgan, nutqida, ko'rishida, eshitishida jiddiy kamchiliklari bo'lgan yoki boshqa og'ir xastalik bilan kasallangan shaxslar tushunilishi ko'rsatilgan (Plenum of the Supreme Court of the Republic of Uzbekistan, 2003).

Ushbu toifadagi shaxslarni so'roq qilishda asosiy masala "aloqa o'rnatish imkoniyatining cheklanganligi"ni umumiy tarzda taxmin qilish emas, balki aynan qaysi kommunikatsiya kanali samarali ekanini aniqlashdir. Masalan, eshitmaydigan shaxs og'zaki nutq ohangini qabul qilmasligi mumkin, biroq imoishora tili, yozma matn yoki vizual vositalar orqali to'laqonli muloqot qilishi mumkin; ko'zi ojiz shaxs esa vizual imo-ishoralarni qabul qilmasa-da, og'zaki axborot va boshqa sezgi kanallaridan foydalanadi. Shuning uchun tergovchi cheklovni shaxsning ko'rsatuv berish qobiliyati bilan tenglashtirmasdan, uning afzal kommunikatsiya usulini aniqlashi lozim.

R. Mamayevaning (2017) fikricha, ushbu toifadagi shaxslarning vizual tasvirlari yoki eshitish orqali yuzaga kelgan tasavvurlari sodir bo'lgan voqea va hodisalar haqidagi ma'lumotlarning asosiy manbai bo'lib hisoblanadi. Eshitish yoki ko'rish qobiliyatining

yo'qolishi yoki jiddiy buzilishi insonning kognitiv qobiliyatiga katta zarar yetkazadi.

Shuni ta'kidlash kerakki, ko'zi ojiz shaxslarning voqea-hodisalarni idrok etishida eshitish qobiliyati asosiy rol o'ynasa, kar shaxslar uchun ko'rish qobiliyati muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli jismoniy nuqsoni bo'lgan shaxslarning ko'rsatuvlari boshqa ko'rsatuvlardan to'liqlik darajasi va idrok etish imkoniyatlarining cheklanganligi bilan farq qilishi mumkin. Chunki ushbu shaxslar dastlab ko'rgan yoki eshitgan holatlarini idrok etadi, so'ngra sodir bo'lgan voqeani tahlil qilib, idrok etilgan ma'lumotlarning mazmunini angalaydi.

Shu bois V.A. Vasilevning ta'kidlashicha, kar, ko'r, soqov va boshqa jismoniy nuqsonlari bo'lgan shaxslarni so'roq qilishda quyidagilarga amal qilish lozim:

- ushbu toifadagi shaxslarni so'roq qilishni kunduzi o'tkazish ma'qul, chunki tungi vaqt ularning idrok etishi uchun muhim bo'lgan his-tuyg'ulariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin;

- so'roq qilish jarayoni, qoida tariqasida, tergov organida amalga oshiriladi. Jismoniy nuqsoni bo'lgan va imkoniyati cheklangan shaxslarni so'roq qilish joyini tanlashda ularning individual xususiyatlarini ham hisobga olish kerak. Jinoyat-protsessual qonunchiligida tergovchiga so'roq qilinuvchi qayerda bo'lsa, o'sha yerda, ya'ni ko'rsatuv berish qulayroq bo'lgan joylarda so'roq qilish huquqi berilgan (JPKning 96-moddasi). Masalan, tergovchi (surishtiruvchi) so'roq qilinuvchining jismoniy nuqsonlarini hisobga olgan holda uni ish joyida, yashash joyida, hodisa sodir bo'lgan joyda yoki tintuv o'tkazish joyida so'roq qilishi mumkin;

- jismoniy nuqsonlari bo'lgan shaxslarni so'roq qilishda so'roq o'tkazilayotgan joyda tergovchi, himoyachi, tarjimon va maxsus psixologik bilimga ega bo'lgan mutaxassislardan tashqari boshqa shaxslar qatnashishi maqsadga muvofiq emas;

- so'roq qilinayotgan shaxsning ko'rish va eshitish qobiliyatiga ta'sir etadigan, ularning e'tiborini tortadigan ortiqcha buyumlar va narsalarni olib qo'yish lozim. Ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchilarning eshitish sezgirliigi yuqo-

ri bo'lganligi sababli so'roq qilishda ularning diqqatini chalg'itadigan begona tovushlarni (radio, telefon va boshqa ovozli buyumlar) olib qo'yish kerak bo'ladi (Vasilyev, 1967).

So'roq qilish vaqtida xotirani faollashtirish maqsadida, qonunda ruxsat etilgan doirada, ashyoviy dalillar, fotosuratlar, audioyozuvlar va boshqa ko'rgazmali yoki eshittirish vositalaridan foydalanish mumkin. Bunda vosita turi shaxsning funksional imkoniyatiga mos tanlanishi zarur. So'roq qilishning umumiy protsessual tartibida xolislarning majburiy ishtiroki nazarda tutilmagan. Shu sababli jismoniy cheklovning o'zi xolisni so'roqqa jalb etish uchun alohida asos yaratmaydi (Republic of Uzbekistan, 1994). Zarur protsessual kafoflatlar himoyachi, tarjimon va tegishli mutaxassis ishtiroki, shuningdek, qonunda nazarda tutilgan hollarda texnik qayd vositalari orqali ta'minlanishi maqsadga muvofiq. Shu bilan birga, jismoniy nuqsonlari bo'lgan shaxslarni so'roq qilishda tarjimonning ishtirok etishi alohida ahamiyat kasb etadi. So'roq qilinayotgan shaxs sodir bo'lgan jinoyat holatlari to'g'risidagi ma'lumotlarni imo-ishoralar va muayyan harakatlar yordamida ifoda etadi. Tarjimonlar tergovchining nutqini imo-ishora yoki daktil nutqqa, aksincha, kar-soqovlarning yuz ifodalari, imo-ishoralar yoki daktil belgilarini oddiy og'zaki nutqqa o'giradi.

Bu toifadagi shaxslarning, ayniqsa, kar-soqovlarning tarjimonni tushunish qobiliyati turlicha bo'ladi. Ayrim kar-soqovlar tarjimonni uning labidagi harakatlaridan (labidan o'qish) tushunishsa, boshqalari o'z fikrlarini imo-ishoralar va yuz ifodalaridan foydalangan holda yetkazishadi, uchinchilari esa daktil alifbosida (qo'l va panjalaridagi harakatlar) suhbatga kirishadi. Shu bois so'roq qilinadigan kar-soqov shaxslar qaysi nutqda yaxshiroq suhbatga kirisha olishini oldindan bilish lozim. Afsuski, tergovchi (surishtiruvchi)lar har doim ham so'roq qilish jarayonida ushbu muhim holatlarni aniqlamaydi va bu so'roq qilish bayonnomasida aks etmaydi. Shuningdek, tarjimonni jalb etishdan oldin so'roq qilinuvchidan jismoniy nuqsoni tug'ma yoki orttirilganligini, qachondan buyon kar, soqov, kar-soqov bo'lib qolganligini yoxud maxsus maktabda o'qigan yoki o'qimaganligini aniqlash kerak.

Ushbu haqdagi ma'lumotlarni tergovchi (surishtiruvchi) tergov harakati boshlanishidan oldin tarjimonga ma'lum qiladi.

Agar eshitish va nutq bilan bog'liq cheklovi bo'lgan so'roq qilinuvchi turli kommunikatsiya usullaridan foydalansa, tarjimon yoki tegishli mutaxassis tanlashda uning qaysi usulni yaxshiroq tushunishi oldindan aniqlanishi lozim. Zarur hollarda imo-ishora tili va daktil nutqni biladigan mutaxassislar birgalikda jalb etilishi mumkin. So'roq qilinuvchi savodli bo'lsa, yozma savol-javobdan kommunikatsiyani yengillashtiruvchi yordamchi vosita sifatida foydalanish mumkin, biroq bu JPKda belgilangan dalillarni bevosita va og'zaki usulda tekshirish talabi hamda so'roqning protsessual shaklini almashtirmasligi kerak; yozma javoblar bayonnomaga ilova qilinishi va tarjimon yordami zarur bo'lsa saqlab qolinishi lozim (Republic of Uzbekistan, 1994).

O. Kopilovanning ta'kidlashicha, kar, soqov yoki kar-soqovlarni so'roq qilishda quyidagilarga alohida e'tibor qaratish lozim:

- agar so'roq qilinuvchi maxsus maktabda o'qigan va kar-soqovlarning yuz ifodalari va imo-ishoralarining umumiy qoidalarini tushunsa, u o'z fikrlarini aniq yetkaza oladigan tarjimon yordamida so'roq qilinishi kerak;

- tarjimon soqov, kar yoki kar-soqov bilan yuz ifodalari, imo-ishoralar va daktil nutqdan foydalangan holda muloqotga kirishadi. Tarjimon so'roq jarayonida so'roq qilinuvchiga unga tushuntirgan hamma narsani baland ovoz bilan aytishi kerak;

- so'roq qilinuvchi o'qish va yozish bo'yicha savodli bo'lgan taqdirda, tergovchi (surishtiruvchi)ning roziligi bilan savollarga yozma javob berishi mumkin, shunga qaramasdan, jarayonda tarjimon ishtirok etishi kerak, chunki so'roq qilinuvchi istalgan vaqtda uning yordamidan foydalanishi mumkin;

- agar so'roq qilinuvchi savodsiz bo'lsa va imo-ishoralar, mimikalar va daktil nutqning umumiy qoidalarini bilmasa, so'roq qilish jarayoniga uning yuz ifodalari, mimikalarini va imo-ishoralarini izohlay oladigan alohida mutaxassislarni, ya'ni surdopedagog va surdopsixologlarni tarjimon sifatida jalb etish mumkin (Kopylova & Kursae, 2007).

Tarjimonning so'roq jarayonida ishtirok etishining o'zi tarjimaning to'liqligi, aniqligi va to'g'riligiga ta'sir etuvchi omillarni baholay olish zaruriyatini keltirib chiqaradi. Xususan, kar, soqov yoki kar-soqovlarni so'roq qilishda tergovchi (surishtiruvchi) imo-ishoralalar, yuz ifodalari yoki daktil nutqdan foydalangan holda ko'rsatuvlarni to'g'ri tarjima qilishga salbiy ta'sir ko'rsatadigan barcha shartlarni bartaraf etishga majburdir.

Binobarin, so'roq qilish jarayonida tarjimon va so'roq qilinuvchi bir-birlarini to'g'ri tushunishlari uchun quyidagi talablarga ham rioya qilish zarur:

a) so'roq qilish xonasidagi tabiiy yoki sun'iy yorug'lik so'roq qilinuvchi va tarjimonning yuz qismiga, qo'llariga tushishi kerak, shunda ular bir-birining artikulyatsiya, mimiika va imo-ishoralarni aniq ko'rishlari mumkin bo'ladi. So'roq vaqtida ular chekmasliklari, og'izlarida yoki qo'llarida begona narsalarni ushlab turmasliklari kerak;

b) so'roq qilinuvchi va tarjimon bir-biriga yaqin, ya'ni 1–2 metr masofada joylashishi, bunda ular bir-birining qo'l va barmoq harakatlarini aniq ko'ra olishi kerak;

d) tushunarsiz so'zlar, iboralar, maxsus atamalar (yuridik, tibbiy va h.k.) hamda tushunchalarni takroran izohlash, agar so'roq qilinuvchi savodli bo'lsa, ularni yozma ravishda tushuntirib berish maqsadga muvofiq;

e) so'roq qilish davomida tanaffuslar qilib turish kerak, chunki imo-ishoralarni tarjima qilish va daktil nutq jarayoni tezda ko'zlarni charchatadi, holsizlantiradi va fikrlashni sekinlashtiradi, bu esa tarjima sifatiga ta'sir ko'rsatmasdan qolmaydi.

Duduqlanish bilan bog'liq jismoniy nuqsoni bo'lgan shaxslarni so'roq qilishda erkin so'zlab berish jarayoni ancha vaqt talab etishi mumkin. Ular aniq va majoziy iboralarni tanlashda qiynaladilar, nutqlari ishonarsiz va monoton tarzda bo'ladi. Beriladigan savollarga ham javoblar noaniq va ishonarsiz bo'lishi mumkin. Shu bois tergovchi (surishtiruvchi) sabrli bo'lishi, ularga xos bo'lgan to'siqlarni yengib o'tish uchun bunday shaxslarga o'z ko'rsatuvlarini erkin so'zlab berish imkonini taqdim etishi lozim, so'ngra aniqlashtiruvchi savollarni berishi mumkin.

Bundan tashqari, tergov jarayonida kar, soqov, kar-soqov, zaif eshituvchi hamda aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan shaxslarni so'roq qilishda psixologiya sohasida zarur bilimlarga ega mutaxassislarning ishtiroki ham muhimdir. Masalan, kar, soqov va zaif eshituvchi shaxslar uchun surdopsixolog va surdopedagoglarni, ko'zi ojiz shaxslar uchun tiflopsixologlarni, ruhiy holatida nuqsoni bo'lgan shaxslar uchun esa psixiatrlarni mutaxassis sifatida jalb etish mumkin.

Bunday mutaxassislarning so'roq qilish tergov harakatida ishtirok etishi, bir tomondan, protsess ishtirokchilari, xususan, gumon qilinuvchi (ayblanuvchi)ning huquqlarini kafolatlasa; ikkinchi tomondan, noto'g'ri ko'rsatuvlar olish ehtimolini kamaytiradi. Shuningdek, ishda ishtirok etuvchi mutaxassis:

- bu toifadagi shaxslardan qaysi usullar bilan osonlik bilan ishonchli va to'liq ko'rsatma olishni aniqlab berishi;

- ko'rish, eshitish va nutqida nuqsonlari bo'lgan shaxslarning aqliy rivojlanish darajasi haqida ma'lumot berishi;

- so'roq qilinuvchining jismoniy nuqsonini kompensatsiya qiluvchi boshqa sezgi organlarining holatini aniqlashi;

- so'roq qilinuvchining idrok etish, yodda saqlash va ma'lumotlarni qayta tiklash xususiyatlarini aniqlashi;

- so'roq predmeti bo'lgan holatlarni so'roq qilinuvchi tomonidan idrok eta olishi hamda to'g'ri ko'rsatuv berish imkoniyati bor yoki yo'qligini aniqlashi mumkin.

Shuningdek, mutaxassis so'roq jarayonida soqov, kar yoki kar-soqovlarga savollar berishga, so'roq qilinuvchi u yoki bu nuqsonni yolg'ondan ataylab ko'rsatayotganligi yoki yo'qligini, idrok etilgan narsani ko'rish, eshitish, eslab qolish va qayta aytib berish qobiliyatini aniqlashda, so'roq qilinayotgan shaxsda jismoniy va ruhiy nuqsonlarini aniqlash bo'yicha takroriy yoki qo'shimcha ekspertiza tayinlash to'g'risida iltimosnoma kiritishda yordam berishi mumkin.

So'roq yakunida bayonnoma JPKning so'roq natijalarini qayd etish va protsessual hujjat bilan tanishtirishga oid qoidalariga muvofiq rasmiylashtiriladi (Republic of Uzbekistan, 1994). So'roq qilinuvchiga bayonnoma bilan

tanishish, unga qo'shimcha va tuzatishlar kiritishni talab qilish imkoniyati berilishi kerak. Eshitish yoki nutq cheklovi mavjud bo'lsa, bayonnoma mazmuni tarjimon orqali tushuntirilishi; ko'rish cheklovi sababli matnni mustaqil o'qish imkoni bo'lmasa, mazmun shaxs uchun tushunarli shaklda o'qib eshittirilishi va qo'llangan kommunikatsiya usuli bayonnomada qayd etilishi maqsadga muvofiq.

Agar shaxs jismoniy holati sababli bayonnoma odatdagi usulda imzolash imkoniga ega bo'lmasa, bu holat protsessual hujjatda aniq qayd etilishi va JPKda nazarda tutilgan tasdiqlash tartibi qo'llanishi lozim (Republic of Uzbekistan, 1994). Fikrimizcha, bunday vaziyatlarda hujjat mazmuni shaxsga to'liq yetkazilganini va uning roziligini tekshirish imkonini kuchaytirish uchun audio-video qayddan foydalanish qo'shimcha kafolat sifatida nazarda tutilishi maqsadga muvofiq. Bu taklif amaldagi tartibni almashtirish emas, balki uning ishonchliligini oshirishga qaratilgan.

Angliya va Uels amaliyotida kommunikatsiya qiyinchiligi bo'lgan zaif guvohlar uchun *"registered intermediary"* – ro'yxatdan o'tgan kommunikatsiya mutaxassisi instituti qo'llanadi. U guvohning kommunikatsiya ehtiyojini oldindan baholaydi, savollarni qanday shaklda berish, javob uchun qancha vaqt ajratish va qachon tanaffus qilish kerakligi yuzasidan tavsiyalar beradi hamda politsiya intervyusi va sudda ikki tomonlama muloqotni yengillashtiradi (Ministry of Justice, 2026). *"Achieving Best Evidence in Criminal Proceedings"* qo'llanmasi esa nogironligi yoki kommunikatsiya qiyinchiligi bo'lgan shaxs bilan intervyuni uning individual ehtiyojlariga mos rejalashtirish, zarur bo'lsa mutaxassis yoki tarjimon jalb etish va videoqayd imkoniyatidan foydalanishni tavsiya qiladi (Ministry of Justice, 2023).

Avstraliya federal dalillar huquqida ham jismoniy, aqliy yoki intellektual cheklovning o'zi shaxsni avtomatik ravishda ko'rsatuv berishga layoqatsiz qilmaydi: *"Evidence Act 1995"*ning 13-moddasida savolni tushunish yoki tushunarli javob berish qobiliyati yordam vositalari orqali tiklanishi mumkinligi nazarda tutiladi (Commonwealth of Australia, 1995). Mazkur yondashuvlarning umumiy

jihati – tashxis yoki nuqson nomiga emas, shaxsning real kommunikatsiya ehtiyojiga qarab protsessual moslashtirishni tanlashdir. O'zbekiston uchun maqbul element sifatida so'roqdan oldingi "kommunikatsiya ehtiyojini baholash", zarur mutaxassisi tanlash va qo'llangan moslashtirish choralari bayonnomada qayd etish mexanizmini joriy etish taklif etiladi.

Qiyosiy tahlil natijasida muallif barcha xorijiy institutlarni to'liq ko'chirish fikrini qo'llab-quvvatlamaydi. Xususan, alohida "intermediary" institutini yangi protsess ishtirokchisi sifatida joriy etishdan ko'ra, JPKdagi tarjimon va mutaxassis institutlarining vakolatlarini kommunikatsiya ehtiyojini baholash va so'roqni moslashtirish vazifalari bilan aniqlashtirish milliy tizim uchun maqbulroq, deb hisoblaymiz. Shu bilan birga, xorijiy tajribadagi individual baholash, savol shaklini moslashtirish, rejalashtirilgan tanaffus va audio-video qayd kabi elementlar milliy amaliyotga bevosita moslashtirilishi mumkin (Ministry of Justice, 2026; Ministry of Justice, 2023).

Raqamli vositalar masalasida ham ularni inson ishtirokini almashtiruvchi emas, yordamchi kommunikatsiya vositasi sifatida baholash lozim. Avtomatik nutqni matnga aylantirish (speech-to-text) eshitishda cheklovi bo'lgan shaxsga savol va javoblarni matn ko'rinishida kuzatishga, elektron bayonnoma esa qaydning tezkorligini oshirishga xizmat qilishi mumkin. Matnni imo-ishora tiliga avtomatik o'girish (text-to-sign) texnologiyalari esa hozircha tilning kontekst, mimika va grammatik xususiyatlarini to'liq qamrab olmasligi mumkinligi sababli malakali surdotarjimon almashtiruvchi vosita sifatida emas, qo'shimcha texnik yordam sifatida qo'llanishi kerak. Har qanday raqamli vositadan foydalanishda uning aniqligi tekshirilishi, shaxsning roziligi va maxfiylik talablari ta'minlanishi, yakuniy mazmun inson tomonidan verifikatsiya qilinishi zarur.

Muhokama

Olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, jinoyat protsessida jismoniy nuqsonli shaxslarni so'roq qilish masalasi bugungi kunda asosan umumiy protsessual normalar doirasida tartibga solingan bo'lib,

mazkur toifadagi shaxslarning psixofiziologik va kommunikativ xususiyatlarini to'liq hisobga oluvchi maxsus protsessual mexanizm shakllantirilmagan. Amaldagi qonunchilikda himoyachi va tarjimon ishtiroki kafolatlangan bo'lsa-da, surdopedagog, tiflopedagog, surdopsixolog yoki boshqa tor ixtisoslashgan mutaxassislarning ishtiroki, zamonaviy kommunikatsiya vositalaridan foydalanish hamda individual yondashuvni ta'minlashning aniq protsessual tartibi belgilanmagan.

Xorijiy davlatlar tajribasi va ilmiy adabiyotlar tahlili ayrim mualliflarning faqat psixologik yoki protsessual jihatlariga e'tibor qaratganini ko'rsatadi. Muallif esa mazkur masalani kriminalistik taktika, inson huquqlari, sud psixologiyasi va zamonaviy raqamli texnologiyalarni yagona tizim sifatida o'zaro bog'liq holda ko'rib chiqishni maqsadga muvofiq deb hisoblaydi. Aynan kompleks yondashuv tergov harakatining samaradorligini oshirish bilan birga, jismoniy nuqsonli shaxslarning protsessual huquqlarini ishonchli kafolatlash imkonini beradi.

Tadqiqot davomida mazkur yo'nalishda bir qator ilmiy va amaliy muammolar mavjudligi aniqlandi. Avvalo, jismoniy nuqsonli shaxslarni so'roq qilish bo'yicha maxsus metodik tavsiyalar va yagona protsessual standartlarning mavjud emasligi tergov amaliyotida turlicha yondashuvlarning shakllanishiga sabab bo'lmoqda. Bundan tashqari, malakali surdotarjimonlar, tiflopedagoglar, surdopsixologlar va boshqa mutaxassislarning tergov organlari faoliyatiga tizimli ravishda jalb etilmasligi protsessual kafolatlarning to'liq ta'minlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Yana bir muhim muammo ushbu yo'nalishda fundamental kriminalistik tadqiqotlarning yetarli emasligidir. Mavjud ilmiy ishlar da asosan ijtimoiy yoki psixologik masalalar yoritilgan bo'lib, tergov taktikasi, dalillarni shakllantirish, kommunikatsiya texnologiyalari hamda sun'iy intellekt imkoniyatlarini qo'llash masalalari yetarli darajada o'rganilmagan. Bu esa mazkur yo'nalishda yangi il-

miy izlanishlarni davom ettirish zaruratini ko'rsatadi.

Tadqiqot natijalari Shirova (2021) va Gorshkovning (2023) maxsus protsessual-taktik yondashuv zarurligi haqidagi fikrlarini qo'llab-quvvatlaydi. Feldman hamda Pollardning kommunikatsiya usulini shaxsning til xususiyatiga moslashtirish haqidagi yondashuvi ham asosli, biroq bu tavsiya faqat kar shaxslar bilan cheklanmasdan ko'rish va nutq cheklovlari bo'lgan shaxslarga nisbatan ham funksional baholash mezonni asosida qo'llanishi lozim, deb hisoblaymiz. Shu bilan birga, jismoniy cheklovning mavjudligini ko'rsatuvning ishonchligiga avtomatik salbiy omil sifatida baholovchi yondashuvni ma'qullab bo'lmaydi: hal qiluvchi mezon – shaxs axborotni qaysi usulda idrok etgani va uni qanday kommunikatsiya vositasida aniq ifodalay olishi. Shu jihatdan tadqiqot avvalgi ishlardagi alohida psixologik yoki kommunikativ yondashuvlarni protsessual kafolatlar va kriminalistik taktika bilan birlashtiradi.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, jismoniy nuqsonli shaxslarni so'roq qilish samaradorligi faqat protsessual normalar bilan emas, balki tergovchining maxsus tayyorgarligi, kommunikatsiya vositalarini to'g'ri tanlay olishi, malakali mutaxassislarning ishtiroki hamda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan oqilona foydalanish bilan ham bevosita bog'liqdir. Shu bois jinoyatprotsessual qonunchiligini takomillashtirish bilan bir qatorda, tergov amaliyotiga zamonaviy kriminalistik tavsiyalarni joriy etish, maxsus o'quv dasturlarini ishlab chiqish va sun'iy intellekt texnologiyalarini bosqichma-bosqich tatbiq etish jinoyat sud ishlarini yuritishda inson huquqlarini ta'minlashning muhim omillaridan biri bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa

O'tkazilgan o'rganishlar natijasida jinoyat protsessida jismoniy nuqsonli bo'lgan shaxslarni so'roq qilish institutini takomillashtirish jinoyat ishlarini yuritishda inson huquqlari va erkinliklarini ta'minlashning muhim kafo-

latlaridan biri ekanligini ko'rsatdi. Amaldagi milliy qonunchilik mazkur toifadagi shaxslarning ayrim protsessual huquqlarini nazarda tutgan bo'lsa-da, ularni so'roq qilishning tashkiliy-huquqiy va kriminalistik asoslari kompleks tarzda tartibga solinmagan.

Tadqiqot davomida milliy qonunchilik, xalqaro huquq normalari, xorijiy davlatlar tajribasi hamda kriminalistika va sud psixologiyasi sohasidagi ilmiy qarashlar qiyosiy tahlil qilinib, jismoniy nuqsoni bo'lgan shaxslarni so'roq qilishning samaradorligi birinchi navbatda protsessual kafolatlarning to'liq ta'minlanishi, kommunikatsiya vositalarining to'g'ri tanlanishi, maxsus bilimga ega mutaxassislarni jalb etish hamda zamonaviy raqamli texnologiyalardan foydalanishga bevosita bog'liq ekanligi aniqlandi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, jinoyat-protsessual qonunchiligi rivojlangan davlatlarda bunday shaxslarning huquqlarini ta'minlashda "oqilona moslashtirish" (reasonable accommodation) tamoyili, malakali imo-ishora tarjimonlari, psixologlar va boshqa maxsus mutaxassislar ishtirokini ta'minlash, audio va video qayd etish, raqamli kommunikatsiya vositalaridan foydalanish hamda shaxsning funksional imkoniyatlariga moslashtirilgan so'roq taktikasi keng qo'llanilmoqda. Milliy qonunchilikda mazkur yondashuvlarning ayrim elementlari mavjud bo'lsa-da, ular yaxlit huquqiy mexanizm sifatida shakllanmagan.

Shuningdek, jismoniy nuqsoni bo'lgan shaxslarni so'roq qilishga bag'ishlangan ilmiy manbalar tahlili mazkur sohada asosan psixologik va ijtimoiy yondashuvlar tadqiq etilganini, biroq kriminalistik taktika, protsessual mexanizmlar, raqamli texnologiyalar hamda sun'iy intellekt imkoniyatlaridan foydalanish masalalari yetarli darajada ilmiy tadqiq qilinmaganligini ko'rsatdi. Mazkur holat ushbu tadqiqotning ilmiy yangiligi va amaliy ahamiyatini belgilaydi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi ilmiy va amaliy takliflarni ilgari surish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Birinchi, O'zbekiston Respublikasi JPKning so'roq qilishga oid normalarini yangi 106¹-modda – "Jismoniy (sensor va nutq) cheklovlari bo'lgan shaxsni so'roq qilishning o'ziga xos xususiyatlari" bilan to'ldirish taklif etiladi. Unda so'roqdan oldin kommunikatsiya ehtiyojini aniqlash, shaxsga tushunarli muloqot usulini tanlash, zarur tarjimon yoki mutaxassisni jalb etish, tanaffuslar va texnik vositalardan foydalanish hamda ushbu choralarni bayonnomada qayd etish nazarda tutilishi lozim.

Ikkinchi, taklif etilayotgan 106¹-moddada "jismoniy (sensor va nutq) cheklovlari bo'lgan shaxs" tushunchasini mazkur maqolada ishlab chiqilgan funksional ta'rif asosida belgilash va uni "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonundagi terminologiya bilan uyg'unlashtirish maqsadga muvofiq. Bunda huquqiy kafolat faqat rasmiy nogironlik maqomiga emas, real kommunikatsiya ehtiyojining mavjudligiga bog'lanishi lozim.

Uchinchi, JPKning 71-moddasida tarjimon ishtirokiga oid qoidalarini aniqlashtirib, eshitish yoki nutq cheklovi bo'lgan shaxs uchun imo-ishora tili tarjimoni (surdotarjimon)ning malaka talablari va uning tarjima usulini bayonnomada ko'rsatish majburiyatini belgilash, shuningdek, taklif etilayotgan 106¹-moddada zaruratga qarab surdopedagog, tiflopedagog, psixolog yoki boshqa mutaxassisni jalb etish asoslarini nazarda tutish taklif etiladi.

To'rtinchi, JPKning so'roqni qayd etishga oid normalarida jismoniy (sensor va nutq) cheklovlari bo'lgan shaxs ishtirokidagi so'roqni audio-video qayd etishni, agar texnik yoki tibbiy jihatdan bunga to'sqinlik qiluvchi holat bo'lmasa, umumiy qoida sifatida nazarda tutish maqsadga muvofiq. Qayd tarjima va kommunikatsiya jarayonining to'liqligini keng yechimlik tekshirish imkonini berishi kerak.

Beshinchi, huquqni muhofaza qiluvchi organlar tizimida malakali surdotarjimonlar va boshqa maxsus mutaxassislarning yagona elektron reyestrini shakllantirish hamda ter-

govchilar uchun ulardan tezkor foydalanish imkonini yaratish lozim.

Oltinchidan, tergovchilar va surishtiruvchilarning kasbiy tayyorgarligi tizimiga jismoniy nuqsoni bo'lgan shaxslar bilan muloqot qilish psixologiyasi, inklyuziv kommunikatsiya va so'roq qilish taktikasiga bag'ishlangan maxsus o'quv modullarini kiritish maqsadga muvofiq.

Yettinchidan, avtomatik nutqni matnga aylantirish (speech-to-text), elektron bayonoma va boshqa raqamli kommunikatsiya vositalaridan faqat yordamchi vosita sifatida, aniqlikni inson tomonidan tekshirish, maxfiylik va axborot xavfsizligini ta'minlash sharti bilan bosqichma-bosqich foydalanish maqsadga muvofiq. *Text-to-sign* kabi avtomatik vositalar malakali imo-ishora tili tarjimonini almashtirmasligi kerak.

Sakkizinchidan, O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi, Ichki ishlar vazirligi, Davlat xavfsizlik xizmati hamda Bosh prokuratura huzuridagi Iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti tizimi uchun jismoniy (sensor va nutq) cheklovlari bo'lgan shaxslarni so'roq qilish bo'yicha yagona metodik tavsiyalar ishlab chiqish maqsadga muvofiq.

To'qqizinchidan, mazkur sohadagi ilmiy tadqiqotlarni yanada rivojlantirish maqsadida jismoniy nuqsoni bo'lgan shaxslarni so'roq qilishning kriminalistik taktikasi, raqamli texnologiyalardan foydalanish, sun'iy intellekt vositalari hamda xalqaro standartlarni milliy jinoyat-protsessual qonunchilikka implementatsiya qilish bo'yicha fundamental va amaliy tadqiqotlarni kengaytirish maqsadga muvofiq.

REFERENCES

- Commonwealth of Australia. (1995). *Evidence Act 1995 (Cth)* (s. 13). Federal Register of Legislation. <https://www.legislation.gov.au/C2004A04858/latest/text>
- Feldman, D. M., Caggiano, C., & Beldon-Feldman, J. (2023). Why language matters: What forensic psychologists need to know about the deaf community, American Sign Language, and interpreters. *Practice Innovations*, 8(3), 249–264. <https://doi.org/10.1037/pri0000219>
- Gorshkov, M. M. (2023). *Takticheskie osobennosti doprosa lits s ogranichennymi vozmozhnostyami zdorovya* [Tactical features of interrogating persons with disabilities]. In Ya. M. Mazunin (Ed.), *Problemy kriminalisticheskoy nauki, sledstvennoy i ekspertnoy praktiki: Sbornik nauchnykh trudov* [Problems of forensic science, investigative and expert practice: Collection of scientific works] (Vol. 12, pp. 18–23). Omsk Academy of the Ministry of Internal Affairs of Russia.
- Kopylova, O. P., & Kurshev, A. V. (2007). *Printsip yazyka v rossiyskom ugolovnom sudoproizvodstve* [The principle of language in Russian criminal proceedings]. Tambov State Technical University Publ.
- Mamaeva, R. O. (2017). Psikhologicheskie osnovy i protsessualnye osobennosti doprosa lits, imeyushchikh fizicheskie nedostatki [Psychological foundations and procedural features of interrogating persons with physical disabilities]. *Economics and Law*, 27(3), 134–137.
- Ministry of Justice. (2023, June 21). *Achieving best evidence in criminal proceedings: Guidance on interviewing victims and witnesses, and guidance on using special measures*. GOV.UK. <https://www.gov.uk/government/publications/achieving-best-evidence-in-criminal-proceedings>
- Ministry of Justice. (2026, August 13). *Ministry of Justice Witness Intermediary Scheme*. GOV.UK. <https://www.gov.uk/guidance/ministry-of-justice-witness-intermediary-scheme>
- National Agency for Social Protection under the President of the Republic of Uzbekistan. (n.d.). *Ijtimoiy himoya agentligi* [National Agency for Social Protection]. Telegram.

Plenum of the Supreme Court of the Republic of Uzbekistan. (2003, December 19). *On judicial practice concerning the application of legislation on ensuring the right to defense of suspects and accused persons (Resolution No. 17)*. Lex.uz. <https://lex.uz/docs/1453755>

Pollard, R. Q., Jr., & Berlinski, B. T. (2017). Forensic evaluation of deaf individuals: Challenges and strategies. *Journal of Social Work in Disability & Rehabilitation*, 16(3–4), 261–275. <https://doi.org/10.1080/1536710X.2017.1372240>

Republic of Uzbekistan. (1994). *Criminal Procedure Code of the Republic of Uzbekistan*. Lex.uz. <https://lex.uz/docs/-111460>

Republic of Uzbekistan. (2020, October 15). *On the rights of persons with disabilities (Law No. LRU-641)*. Lex.uz. <https://lex.uz/docs/5049511>

Republic of Uzbekistan. (2021). *On ratification of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities (New York, December 13, 2006) (Law No. LRU-695)*. Lex.uz. <https://lex.uz/docs/6906578>

Republic of Uzbekistan. (2023, April 30). *Constitution of the Republic of Uzbekistan*. Lex.uz. <https://lex.uz/docs/6445145>

Republic of Uzbekistan. (2024, September 5). *On amendments and additions to the Law of the Republic of Uzbekistan “On the rights of persons with disabilities” (Law No. LRU-955)*. Lex.uz. <https://lex.uz/docs/7093722>

Shirova, E. X., & Pashayev, X. P. (2021). *Kratko ob osobennostyakh doprosa uchastnikov ugolovnogo sudoproizvodstva s ogranichennymi vozmozhnostyami* [Briefly on the specific features of interrogating participants in criminal proceedings with disabilities]. In *Obespechenie prav uchastnikov ugolovnogo sudoproizvodstva s ogranichennymi vozmozhnostyami: Kompensatornyy podkhod* [Ensuring the rights of participants in criminal proceedings with disabilities: A compensatory approach], 125–128. Chuvash.

UK Government, Disability Unit. (2026). *Inclusive communication*. <https://www.gov.uk/government/publications/inclusive-communication>

United Nations. (2006, December 13). *Convention on the Rights of Persons with Disabilities*. <https://social.desa.un.org/issues/disability/crpd/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities-crpd>

Vasilyev, V. A. (1967). *Nekotorye aspekty psikhologii doprosa. Kriminalistika na sluzhbe sledstviya* [Some aspects of interrogation psychology. Forensic science in the service of investigation]. Mintis.

YURIDIK FANLAR AXBOROTNOMASI ВЕСТНИК ЮРИДИЧЕСКИХ НАУК REVIEW OF LAW SCIENCES

Huquqiy ilmiy-amaliy jurnal

Правовой научно-практический журнал

Legal scientific-practical journal

2026-yil 3-son

VOLUME 10 / ISSUE 3 / 2026

DOI: [HTTPS://DX.DOI.ORG/10.51788/TSUL.ROLS.103](https://dx.doi.org/10.51788/TSUL.ROLS.103)